

FILOSOFIE POLITICĂ

„CEA DE-A TREIA TEORIE A DREPTULUI” ȘI NUCLEUL TARE AL DREPTULUI INDIVIDUAL

HENRIETA ANIȘOARA ȘERBAN

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

The “Third Theory of Law” and the Hard Core of Individual Rights. The hard core of the individual right is a moral core. The discussion is constituted within the framework of the philosophy of the individual rights, with an accent on the implications presented by the freedom of consciousness, the freedom of expression and this moral core, legitimating both the human rights and, eventually, the law itself. The paper comments and sets in context ideas from Ronald M. Dworkin, sustained in his work entitled *Taking Rights Seriously*. The theme we are approaching is regarding the rights of the individual citizen against her government and there is a close relation between this topic and that of the right to difference (and the philosophy of alterity, which is not, though, to be approached here).

Keywords: individual rights, abiding by the law, government, society, public policies.

INTRODUCERE

Contextul acestei discuții este constituit de filosofia drepturilor individului, cu accent pe implicațiile libertății de conștiință, libertății de exprimare și pe nucleul moral atât al legii, cât și al drepturilor omului.

Tema este aceea a drepturilor individului cetățean împotriva guvernului său și există o strânsă înrudire cu tema dreptului la diferență și filosofia alterității, pe care nu o vom trata în acest scurt studiu.

Aceste aspecte sunt apanajul filosofiei juridice, fundament pentru deciziile judecătorilor în cazurile grele, care nu trebuie lăsate la voia precedentului, a înțelepciunii majoritate sau a tradiției. În cursurile sale *online*, spre exemplu, Michael Sandel abordează astfel de situații pe care le interpretează neconvențional. Filosofia politică se dovedește crucială pentru modul în care ne gândim și ne administrăm viața, atât în plan individual, cât și în planul social.

În acest sens, nu poate fi vorba despre vreun drept de a greși cu bună știință, ci despre dreptul de a acționa în raport cu propria conștiință împotriva legii, a *mainstream*-ului, a opiniei majoritare sau a „înțelepciunii ortodoxe” (*orthodox wisdom* – Ronald Dworkin).

Putem identifica următoarea idee la mai mulți gânditori contemporani, prezentă și printre intelectualii implicați în sistemele de justiție sau interesați de filosofia dreptului: apropierea deosebită dintre privilegiul de a fi liber și dreptul de a fi diferit.

Această remarcă de tip liberal poate reprezenta unul dintre modurile în care se poate rezuma perspectiva susținută de filosoful american Ronald Dworkin, perspectivă filosofică liberală, aflată în contradicție cu pozitivismul juridic și utilitarismul. De aceea, liberalismul dworkian a fost numit și „a treia teorie a dreptului”¹.

DREPTUL INDIVIDUAL CU NUCLEU MORAL

De la ce pornim?

Iată poziția cea mai accentuată în favoarea drepturilor individuale, așa cum apare la R. Dworkin: „Drepturile individuale sunt atuuri politice deținute de către indivizi. Indivizii au drepturi oridecâteori, dintr-un motiv sau altul, un țel colectiv nu reprezintă o justificare suficientă pentru a li se refuza ce doresc indivizii să aibă sau să facă, sau nu reprezintă o justificare suficientă pentru a le impune ceea ce le aduce pierderi sau vătămare”².

Sarcina poziției individualist-liberale în ceea ce privește o filosofie a dreptului este de a clarifica și de a preciza ce înseamnă dreptul individual atunci când se resping pozitivismul și utilitarismul și nu se mai discută exclusiv în termenii dinamicii datorie–obligație din teoria socială a dreptului. Situațiile concrete sunt mai complexe decât descrierile presupuse de regulile sociale, iar deciziile corecte nu pot fi luate decât în lumina drepturilor individuale.

Numai astfel conceptul de drept individual poate deveni concept fundamental și moral. Într-o accepțiune liberală contemporană de sorginte lockeană, nucleul tare al acestui concept moral se întemeiază pe ideea că indivizii au drepturi care se pot opune statului și guvernului, și chiar sunt de conceput într-o relație de anterioritate față de întregul corp al legislației explicite și, evident, față de orice mecanisme juridice.

Atunci când spunem că drepturile individuale sunt *atuuri*, formularea este suficient de plastică și de explicită, în special în contextul contemporan, în care, așa cum observa și Dworkin, discursul drepturilor individuale guvernează politica democratică și contextul libertății de exprimare oferă condițiile favorabile îndepărtării de pozițiile general acceptate. Dar aceste atuuri sunt în plan moral și aceasta este și raza lor de acțiune.

Deși există îndatoriri generale, care creează și mențin o cultură a statului de drept, individul poate interpreta și reinterpretă situațiile în beneficiu propriu: „Într-o

¹ J. Mackie, *The Third Theory of Law*, „Philosophy & Public Affairs”, vol. 7, 1977, p. 3.

² Ronald M. Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Cambridge, Harvard University Press, 1977, p. vi.

democrație, sau cel puțin o democrație care respectă măcar în principiu drepturile individuale, fiecare cetățean are sarcina morală generală să respecte toate legile, chiar dacă ar dori să schimbe unele dintre aceste legi. Individul este dator celorlalți să respecte totalitatea legilor, care la rândul lor respectă legi pe care nu le plac, în beneficiul său. Dar această îndatorire generală nu poate fi absolutizată, pentru că, deși o societate care este în principiu justă, poate produce legi și politici injuste, totuși, un om are și alte îndatoriri decât cele față de stat. Un om trebuie să-și onoreze îndatoririle față de Dumnezeu și față de conștiința sa și dacă acestea se află în contradicție cu datoria față de stat, atunci omul este îndreptățit, până la urmă, să facă ceea ce crede că este drept.”³

Totuși, deși individul își urmează conștiința, în ochii celorlalți poate fi imoral, iar în ochii legii, patibular. Pentru un sistem de drept care pune accentul pe tradiție, utilitate sau pozitivism juridic, individul care-și urmează conștiința împotriva legii nu este decât un fanatic, pe când pentru o societate liberală, același individ ce-și urmează conștiința apare, și este celebrat, ca un erou⁴.

Dar cum se poate justifica din punct de vedere moral dreptul statului de a condamna pe individul care-și urmează conștiința și ajunge astfel la fapte pe care statul, guvernul sau legea le condamnă? Dreptul statului de a pedepsi pentru a descuraja acțiunile care încalcă legea are un fundament moral? Răspunsul este că nici măcar o societate democratică liberală nu poate suporta declinul respectului pentru lege, deși legitimitatea legii își are, paradoxal, resursele într-un temei moral mai complex decât ceea ce poate surprinde o lege a momentului.

Joseph M. Steiner îl critică pe Dworkin în privința distincției pe care acesta de pe urmă o propune între principii și politici⁵. În lectura lui Steiner, „[i]ndividul are dreptul la o oportunitate sau resursă sau libertate, atunci când [acel drept] contează în favoarea unei decizii politice sau decizia este probabil să aprofundeze starea de lucruri în care individul se bucură de dreptul în cauză deși niciun alt scop politic nu e servit, iar vreunul poate chiar este diminuat. Un scop colectiv nu mandatează vreo oportunitate particulară, vreo resursă sau libertate, pentru individul ori indivizii particulari. Dimpotrivă, scopurile colective încurajează schimbările de beneficii și îndatoriri în cadrul comunității în vederea realizării unui beneficiu general, pentru comunitate ca întreg. Așadar, distribuția particulară sugerată de un scop colectiv într-un context particular nu e valorizată în sine, ci este subordonată unei concepții despre bunul colectiv.”⁶ De aici se critică distincția dintre principii și politici și se comentează în ideea că există inconsistențe în argumentare, contradicții, deoarece unele situații practice discutate de R. Dworkin par să indice că nu chiar toate drepturile „taie” chiar toate scopurile sociale.

³ *Ibidem*, p. 186.

⁴ *Ibidem*, p. 187.

⁵ J. M. Steiner, Recenzie: *Taking Rights Seriously*, de Ronald Dworkin, în „Osgoode Hall Law Journal”, vol. 16, nr. 3, 1978, p. 780 sqq.

⁶ *Ibidem*.

J. Steiner spune: „(...) atunci politicile publice pot justifica decizii politice numai în măsura în care există falii în specificațiile distribuției corecte (de oportunități, resurse și libertăți – n. ns.) prevăzută de schema drepturilor.”⁷

Problema cu această interpretare este că nu realizează faptul că argumentul dworkian se desfășoară pe planuri multiple. Simplificând, putem indica spre clarificare două planuri mai importante: planul principiilor morale și planul realităților politice (care include politicile publice, desigur). În plus, nu există o schemă a drepturilor și nici soluții standard sau algoritmice, pentru cazurile dificile (*hard cases*).

De aceea, nucleul moral și conștiința liberă ce activează acest nucleu moral și declanșează acțiuni ce pot veni în contradicție cu legile în vigoare, ca să nu mai vorbim de cutume sau opinii curente larg împărtășite, generează, probabil, sau măcar posibil, consecințe practice care pot merge până la lipsirea de libertate. Atutul moral poate *sau nu* să determine judecătorul să interpreteze altfel o lege punitivă.

La niciunul dintre gânditorii liberali, și nici la R. Dworkin, libertatea nu se asociază cu securitatea. Schema drepturilor nu este pe deplin articulată. Așa cum nu există interpretări definitive ale legii. Evoluțiile legislative sunt posibile, dar nu sunt nici obligatorii și nici previzibile.

Atunci când J. Steiner spune „Poate că am acordat prea multă putere drepturilor. Poate că nu toate drepturile sunt mai importante decât toate planurile”, nu observă o contradicție la Dworkin, ci eludează stratificarea argumentului dworkian și aspectul profund liberal al necorelării drepturilor reclamate de indivizi în temei moral, cu securitatea și garantarea acestor drepturi al căror temei moral nu se suprapune peste cel legal.

Din însăși definiția dreptului reiese că acestea nu pot fi contrazise de niciun țel social, arată Dworkin. Dar acel „nu pot fi contrazise” din planul moral se traduce în „nu ar trebui să fie contrazise” în planul realităților politice și sociale pragmatice.

Ceea ce poate complica înțelegerea este și aspectul că drepturile pot fi interpretate (și interpretabile). Există o adecvare între planul moral și cel politic, inclusiv prin intermediul înțelegerii sociale a problemei drepturilor, care se poate realiza imperceptibil, pe durate lungi, sau în salturi prin consecințele revoltelor și revoluțiilor.

Ce înseamnă bunăstarea colectivă? Dacă Dworkin o ia în considerare și pare a-i da importanță în discuția „drepturilor la modul serios”, este pentru că această problemă ocupă centrul domeniului socio-politic și pragmatic, iar gânditorul liberal nu se vrea rupt de realități, într-un turn de fildeș al ideilor. Atunci când Dworkin observă că un principiu conduce la altul sau chiar la vreo politică publică „urgentă”, în raport cu care se poate și situa în competiție în circumstanțe particulare, gânditorul exprimă și judecă realități. Dacă un drept este copleșit de o cerință urgentă a bunăstării colective (*collective welfare*), nu trebuie să înțelegem că Dworkin ar considera situația ca pe o victorie morală sau măcar ca normalitate morală și nici nu deschide subtil o ușă de urgență utilitarismului, ci înregistrează o realitate.

⁷ *Ibidem*.

Liberalismul și poziția individualistă liberală, odată asumate, nu aduc în mod garantat victorii ori siguranță, aducând garantat doar satisfacții morale.

Există în realitățile socio-politice poate și un dram de ipocrizie de care individul care își manifestă libertatea de conștiință, dacă dorește să fie realist, „să joace la sigur”, ar trebui să țină cont: „Un fel de ipocrizie trebuie să fi fost implicată atunci când oficialitățile care pretindeau că respectă libertatea de conștiință i-au negat lui Muhammad Ali dreptul de a juca în statele lor. Dacă Ali, în pofida scrupulelor sale religioase, s-ar fi înrolat, i s-ar fi îngăduit să joace box, deși, în baza principiilor pe care oficialitățile acestea spun că le respectă, el ar fi fost o ființă umană mai rea făcând-o. Există chiar câteva cazuri, care apar la fel de clare ca și acesta, și chiar aici oficialitățile nu par să fi sesizat contradicția dintre actele și principiile lor. Așa că trebuie să căutăm unele explicații dincolo de faptul că oamenii adesea nu cred ceea ce spun.”⁸

Atunci când se neagă minorității (sau, la limită, individului) un drept moral pe care aceasta îl are, arată Dworkin, cum ar fi acela de a-și constitui propriul sistem de școli, înseamnă că acea minoritate a fost situată în afara sferei de protecție oferită de constituție. De asemenea, pentru Dworkin dreptul nu trebuie transformat în datorie. Într-un profund spirit liberal, el nuanțează acest aspect arătând că urmarea dreptului individual, în pofida legii, poate aduce respect, dar nu și *ocrotire* în mod garantat, din partea aceleiași legi sau a *legii* ca sistem de drept.

Astfel, un om care consideră că guvernul face rău acordând asistență celor săraci, deoarece subminează prin aceasta mediul de afaceri și își declară veniturile, dar plătește statului doar jumătate din ceea ce datorează, fiindcă așa consideră că este corect, să poată penaliza la rândul său statul, fără a greși cu nimic, neascunzând informații, este totuși pasibil de pedeapsă, chiar dacă poate stârni respectul unor alți oameni cu spirit civic și moral, cu vederi de dreapta. Atunci când datorită convingerilor suntem de acord cu un om care încalcă legea, credem că are dreptul moral să încalce legea, deși acela este totuși pasibil de pedeapsă din partea statului și chiar noi înșine putem fi culpabili în fața legii, dacă acționăm în baza acestor convingeri, în calitate de complici.⁹

Indivizii au uneori drepturi morale împotriva statului, dar de aici nu rezultă că statul nu este are niciodată justificări să anuleze un drept. În consecință, judecătorii au un rol deosebit de important prin aceea că pot să interpreteze legea în lumina principiilor morale, deoarece principiile morale sunt parte a legilor comunității indiferent dacă au fost sau nu formalizate și în consecință normele sunt valide sau nu după conținutul lor moral.

În general însă, observă autorul, atât liberalii cât și conservatorii nu nuanțează acest aspect și se raportează rigid la obligativitatea de a asculta legea în orice privință. Pentru Dworkin însă, dreptul de neascultare a legii nu este un drept

⁸ R. Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Cambridge, Harvard University Press, 1977, p. 188.

⁹ *Ibidem*, p. 229.

separat, ci un drept care rezultă din toate celelalte drepturi morale pe care le are individul. De aici decurge însă aspectul că situațiile și măsura în care un individ poate încălca legea sunt o chestiune de interpretare, și acestea (situațiile și măsura) nu pot fi clar stabilite.

Se poate preciza însă că, pentru Dworkin, dreptul majorității de a-și impune voința și dreptul individului de a-și exercita drepturile și atunci când majoritatea crede că este greșit sau că s-ar afla într-o situație mai proastă în urma exercitării unor drepturi „împotriva” majorității, sunt ireductibile. Drepturile morale individuale ar fi anulate dacă guvernul ar avea dreptul de a prezerva mediul economic, social și politic în care majoritatea este în cea mai bună situație¹⁰.

Ideea conservatoare de drepturi aflate în competiție nu este astfel favorabilă promovării drepturilor individuale deoarece susține în primul rând ideea dreptului societății de a menține gradul de ordine și de securitate pe care îl dorește. Un alt teren pe care conservatorii avansează justificarea limitării drepturilor individuale este acela al cazurilor de forță majoră. Așadar, în caz de forță majoră se poate institui o forță de poliție autoritară, a cărei datorie să fie doar menținerea ordinii, fără a se mai preocupa de protejarea libertăților individuale¹¹.

În perspectiva lui Dworkin, dacă un individ are un drept moral împotriva guvernului, acel drept se menține în pofida legislației sau a verdictelor decretate. Astfel, autorul ne propune să meditam asupra cazului concret în care șapte oameni din Chicago au fost acuzați că intenționează să treacă granița dintre statele federale pentru a provoca tulburări publice. Legea care definește „discursurile emoționale criminale” este orientată împotriva Primului Amendament, dar și împotriva dreptului moral la liberă exprimare. Indivizii turbulenți nu au fost acuzați de violență, ci de acte de exprimare care puteau conduce la violență și de aceea acuzația era vagă și se putea dovedi chiar neconstituțională. Actele propriu-zise de violență nu se mai încadrează în sfera libertății de exprimare, iar „guvernul trebuie să încerce, desigur, să reducă irosirea violentă de vieți și proprietăți, dar trebuie să admită că orice încercare de a identifica și înlătura cauza unei revolte, cu excepția unei reorganizări a societății, trebuie să fie un exercițiu de interpretare, încercare și eroare.”¹²

CONCLUZII

Din situațiile care îmbină drepturi contradictorii iau naștere cazurile delicate care nu pot fi rezolvate total, ci se pot doar „limita pagubele”. O primă metodă sugerată de Dworkin în acest sens este menținerea unui echilibru între drepturile individului și cerințele societății în ansamblul său. Dacă guvernul încalcă un drept,

¹⁰ *Ibidem*, p. 231–2.

¹¹ *Ibidem*, p. 235.

¹² *Ibidem*, p. 245.

greșește față de individ, iar dacă dă o prea mare sferă de acțiune unui drept individual, atunci aduce vătămare unui beneficiu de care se bucura societatea. „Odată ce decide cât este necesar să recunoască dintr-un drept, guvernul trebuie să-și mențină decizia pe deplin. Aceasta înseamnă să îi permită individului să acționeze în sfera descrisă drepturilor sale, dar nu dincolo de aceasta, astfel că dacă cineva încalcă legea, chiar și pe motive de conștiință, acela trebuie pedepsit. Fără îndoială guvernul va face greșeli și va regreta deciziile odată luate. Acest lucru este inevitabil. Dar această politică de mijloc va asigura ca erorile de o parte să fie pe termen lung echilibrate de erorile de cealaltă parte.”¹³

Poziția liberală fundamentată la nivelul principiilor, aceea apărută și înțeleasă de individul moral, va fi întotdeauna mai amplă decât cea situată la nivelul realităților și întotdeauna ceva mai puțin realizată la nivelul politic pragmatic.

BIBLIOGRAFIE

- Dworkin, Ronald M., *Taking Rights Seriously*, Cambridge, Harvard University Press, 1977.
Dworkin, Ronald M., *Sovereign Virtue. The Theory and Practice of Equality*, Cambridge, Harvard University Press, 2000.
Gray, J.N., *Liberalisms*, London, Routledge, 1989.
Guest, Stephen, *Ronald Dworkin*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1992.
Hart, H.L.A., *Law, Liberty and Morality*, London, Oxford University Press, 1963.
Miller, David, “Introduction”, în David Miller (ed.) *Liberty*, Oxford, Oxford University Press, 1991, p. 1–20.
O’Neill, S., “Ronald Dworkin”, *A-Z Guide to Social and Political Theorists*, ed. by Noel Parker, Stuart Sim, Hertfordshire, Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf, 1997, p. 70–75.
Steiner, J., *Judicial Discretion and the Concept of Law*, „Cambridge Law Journal”, vol. 35, nr. 1, 1976.
J.M. Steiner, Recenzie: *Taking Rights Seriously*, de Ronald Dworkin, în „Osgoode Hall Law Journal”, vol. 16, nr. 3, 1978.
***, *Justice with Michael Sandel*, la <http://www.justiceharvard.org/>

¹³ *Ibidem*, p. 239.